

Ryszard Parzęcki

Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku

Człowiek w świetle pedagogiki personalistycznej

Wstęp

„Zachowuj się jak człowiek”, „żyj jak człowiek”, „bądź człowiekiem” to często spotykane życzenia, klucze aksjologiczne, których treść odczytujemy rozmaicie

W trudnych i przełomowych okresach dziejów pytania takie pojawiają się częściej niż w okresach ustabilizowanego ładu społecznego, spokojnego biegu wydarzeń społecznych. Przyszło nam żyć w trudnych czasach. Nasze poczucie bezpieczeństwa przechodzi kolejny egzamin dojrzałości. A w takiej sytuacji zawsze wyraźniej dostrzegamy blaski i cienie naszej wiedzy o zjawiskach stanowiących treść egzaminu życiowego. Dlatego wydaje się słusznym podjąć trud odczytania, opisanie tych spraw, które wiążą się z wychowaniem człowieka. Naszą refleksją objąć powinniśmy nie tylko trudności funkcjonowania organizacyjnych systemów edukacji, ile sam sens edukacji i jej działań, sformułować wnioski, które mogłyby utwierdzić nas w przekonaniu, że idziemy w pożądanym kierunku, że nasza praca jest sensowną.

Działalność edukacyjna, na wszystkich szczeblach teorii i praktyki, potrzebuje dziś nowej refleksji i odpowiedzi na pytania: czy pedagogika przeżywa kryzys tożsamości merytorycznej bądź metodologicznej? Jak realizuje ona oczekiwania społeczne? Czy – jak twierdzi się dosyć powszechnie – okazała się ona dysfunkcjonalna? Gdzie szukać przyczyn tego zjawiska?

Pojawiające się w literaturze rozmaite próby odpowiedzi na te i inne pytania w rezultacie prowadzą do ujmowania ich w nowe nurty i kierunki pedagogiki. Wymieńmy choćby tylko nazwy niektórych z nich: pedagogika personalistyczna, społeczna, wartości dialogu, emancypacyjna, hermeneutyka, antypedagogika, pedagogika oporu itd.

Zatrzymajmy się na wstępnej refleksji prowadzonej w konwencji pedagogiki personalistycznej.

1. Personalizm

Personalizm to słowo pochodzące od łac. *persona*, osoba, godność, stosowane jest dla oznaczenia różnych kierunków filozoficznych i pedagogicznych przyjmujących za podstawę swoich teorii problematykę osobowości ludzkiej.

Pojęcie osoby ma odległą historię i jakąś urzekającą siłę, gdyż jest ciągle na nowo wyjaśniane w encyklopediach, słownikach i w wielu publikacjach¹.

Niepowtarzalne „ja” każdego człowieka jest podstawowym rdzeniem problematyki pedagogicznej. Wyjaśnianie istoty człowieka, jako podmiotu wszelkich działań i czynów, powinno doprowadzić nas do wskazań teoretycznych dotyczących dalszego precyzowania problematyki badań pedagogicznych. Przymioty jakimi opisuje się człowieka są jednak rozmaite. Pojęcia, które w tych opisach wykorzystujemy nie zawsze są ostre i jednako rozumiane. Przeważa jednak pogląd, że atrybutem każdej istoty ludzkiej jest jej **rozumność**. Implikuje ona cały syndrom cech pozwalających na dokładniejsze prezentacje stanowiska w odniesieniu do takich zjawisk, jak *samoświadomość*, *autonomia*, *wolność*, *odpowiedzialność* (za i wobec) człowieka podejmującego rozmaite zadania².

2. Elementarne pytanie: co znaczy człowiek?

Co właściwie znaczy pojęcie „człowiek”? Każda odpowiedź czy próba określenia tego pojęcia – jak zauważa to M. Krąpiec³, a tym bardziej próba wyjaśnienia tego fenomenu od razu wikła się w system filozoficzny. Po kilku już refleksjach dochodzimy do przyznania racji A. Carrelowi, że człowiek pozostaje nadal – istotą nieznaną.

I niezależnie od naszego poziomu wiedzy, powraca odwieczne pytanie filozofii o to: Kim jest człowiek? Postawione pytanie jest punktem wyjścia dla analizy innych podstawowych problemów współczesnej pedagogiki.

Zgłębianie problemów związanych z poznaniem natury człowieka jest w istocie zadaniem filozofii, stąd pytanie: jak określić i jak opisać oraz wyjaśnić istotę człowieka. Odpowiedź na to pytanie jest szczególnie ważna dla

¹ M. Nowak, *Pedagogika personalistyczna*, w: *Pedagogika 1. Podręcznik akademicki*, pod red. nauk. Z. Kwiecińskiego i B. Śliwerskiego, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 239–247.

² Słownik wyrazów obcych PWN, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 850.

³ M.A. Krąpiec, *Ja – człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*, Lublin 1996.

pedagogiki, która szuka dróg urzeczywistnienia tego, co człowieka określa, co sprawia, że istotę ludzką będziemy uprawnieni nazywać **człowiekiem**.

Jeżeli sięgniemy do jakiegokolwiek słownika w poszukiwaniu znaczenia pojęcia – człowiek – napotykamy wielorakie próby wyjaśnienia jego rozumienia, np. ze stanowiska nauk społecznych – jako jednostka, której przypisuje się szereg cech różnic interpretowanych, a wśród nich cech specyficznie ludzkich, ze stanowiska medycyny – jako jednostkę biologiczną zdolną do życia itp.

Te specyficzne ludzkie cechy, których dotyka wyjaśnienie istoty człowieka spotykane w naukach społecznych, sprowadzają się najczęściej do pojęcia psychiki, jako systemu lub ogółu cech człowieka pozwalających mu na tworzenie kultury w znaczeniu przeciwieństwa do przyrody. Tworzenie kultury uznawane jest przez wielu przedstawicieli nauk społecznych za swoistą formę ludzkiej aktywności. Czynnikiem umożliwiającym jej tworzenie jest praca człowieka. Rozmaitość form ludzkiej pracy prowadzi do powstania rozmaitych form życia społecznego i ubogacania kultury. Wyraża się to w przeróżnych naukach, nakazach i zakazach, wspólnotach i uznawanych przez nie systemach wartości. I tu pojawia się potrzeba wprowadzania młodego pokolenia w dziedzictwo kulturowe, co określane jest mianem wychowania. Czy jednak taka interpretacja jest dziś wystarczająca? Czy dotyka ona tego co stanowi o znaczeniu elementarnym pojęcia człowiek?

Nazwę człowiek traktować można na różne sposoby. Żaden z nich jednak nie jest na tyle dostatecznie głęboki, aby wyjawiał istotę pojęcia. Możemy ją stosować dla określenia gatunku – jako człowiek w ogóle, w tym zaś jako określenie gatunku biologicznego, zdolnego do wykonywania pracy, zdolnego do refleksji ekonomicznej, intelektualnej, religijnej⁴.

Zastanowienia wymaga więc, które z podanych tu określeń możemy powiązać z kwalifikacją najwyższej wartości? Jeżeli weźmiemy znaczenie „człowieka w ogóle” to możemy zwrócić uwagę na jego wyjątkowe miejsce w świecie. Człowiek zdawał sobie od początku istnienia sprawę z tego wyjątkowego miejsca jakie zajmuje on w rzeczywistości. Nazywał się wszak *homo sapiens* – człowiek myślący, człowiek mądry. Z mądrością człowieka wiąże się jego rozumność, roztropność w zachowaniach rozmaitego typu. Czy na tym zakończyć można interpretację interesującego nas pojęcia? Czy człowiek zadowala się tym co osiągnął? Potwierdzenie wyjątkowości człowieka odczytać możemy w jego refleksji nad samym sobą (*homo metaphysicus*) oraz w refleksji religijnej (*homo religiosus*).

⁴ F. Adamski, *Personalizm i pedagogika personalistyczna*, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. 4, Wyd. Akademickie „Zak”, Warszawa 2005, s. 349–353.

Człowiek z jednej strony buduje wspaniałą cywilizację; tworzy dzieła, ukazuje potęgę swojego intelektu i sprawność swojego działania. Tworzy dzieła kultury, sztuki, nauki i techniki. Toruje drogę ku coraz dalszym terenom poznania mikro i makro świata. Dysponując olbrzymimi energiami staje bezradny wobec problemów elementarnych, zagubiony i często zadziwiony nad samym sobą.

Z drugiej zaś strony człowiek dewastuje „zielone pastwiska”, niszczy równowagę ekosystemów, podtrzymuje i wzmacnia konflikty rozmaitego typu, wszczyna bratobójcze wojny, szykuje sobie i światu zagładę, której zakresu określić sam nie potrafi. Dopiero patrząc na dzieło zniszczenia jakiego dokonuje, może już tylko z niedowierzaniem i trwogą powiedzieć „ludzie ludziom zgotowali ten los”.

3. Wartości człowieka

Człowiek jako jednostka rozumna istnieje w sobie i dla siebie, jest bytem niezależnym, autonomicznym, jest suwerennym podmiotem działania stanowiącego o sobie. Poprzez akty wyboru celów, sposobów i warunków działania wzbogaca się wewnętrznie, ciągle dążąc do coraz doskonalszego wymiaru własnej podmiotowości. Tym samym człowiek wybiera wartości.

Proces wzbogacania swojej psychiki w zasadniczym stopniu jest procesem ciągłego wyboru wartości. Trwa on przez całe życie człowieka. To zaś jak wiernym jest człowiek wobec wybranych wartości, jaką jest ich treść i struktura, określa wymiary jego człowieczeństwa. Każdy z dowolnie wybranych przykładów postaci wielkich, znanych nam z historii, np. Sokrates, Matka Teresa i inni – ukazuje nam to, że swoją wielkość osiągnęli oni dzięki temu, że w okresie swojej działalności potrafili być wiernymi wobec określonych ideałów, byli także wiernymi samym sobie, potrafili wyrazić autentyczność i niepowtarzalność swojej osobowości.

Czy każda osobowość zasługuje na uznanie? Czy każda jest wartością? Czy każde zadowolenie z życia zasługuje na pozytywną ocenę? Jak żyć, aby życie uznane było za godne człowieka? Każdej wartości towarzyszy bowiem antywartość. Nie każdy wzór z historii ludzkości może być dostatecznie głęboki, aby dobrze ilustrował istotę interesujących nas zjawisk. Nie każda biografia dobrze oddaje to, co chcemy określić mianem wartości opisującej człowieka. O jaką więc ideę chodzi? Jaka wartość najbardziej określa istotę człowieka? Ku czemu on ciągle, całym swoim życiem dowodzi? Tą wartością jest człowieczeństwo.

W tym nurcie refleksji dla nas pedagogów, jawią się kolejne pytania. Jak stawać się człowiekiem? Jak sprawić, by istota stawała się człowiekiem?

Potencjalność człowieka wyraża się także w tym, że ciągle dąży on do przekraczania zadanych granic, jest jednostką transgresyjną i jest „bytem ku czemuś”. Tym czymś jest wizja samego siebie, obraz tego jakim by chciał być, model i wzór, ideał zwany człowieczeństwem. Ciągłe aktualizowanie stanu osiągnięć w świetle zinternalizowanej wizji społeczeństwa to rozwój jednostki.

Człowiek, aktualizujący stopniowo swoje możliwości, nie może się rozwinąć w izolacji od innych ludzi. Jego rozwój wymaga kontaktu z innymi, wymaga partycypacji w dobru wspólnym (*homo ludens*). Jednostka ludzka jest „bytem w sobie i dla siebie tylko wtedy, gdy jednocześnie jest bytem dla drugich, biorących od innych ludzi, i dający innym”⁵.

Człowiek ze swoją godnością nie może być nigdy środkiem. Nie może być traktowany jako rzecz czy przedmiot działania. Dostrzeżenie i zrozumienie podmiotowości każdego człowieka, przewyższenie przedmiotowego podejścia do niego, następuje dopiero wtedy, gdy człowiek sam odkryje prawdę o sobie, gdy dostrzeże się i pojmie drugiego człowieka na wzór samego siebie⁶.

4. Prawdziwy człowiek

Prawdziwy człowiek wszędzie tam, gdzie to mówimy, myślimy o takim człowieku, który jednoznacznie wyraził poprzez swoje czyny i zachowania swoje człowieczeństwo. Pojęcie „człowieczeństwo” po łac. oznacza *humanitas*. A w idei tej spotykają się zarówno filozofia, jak i pedagogika. Filozofia, by opisywać, wyjaśniać, odsłaniać jej istotę, z kolei pedagogika, aby ukazywać drogę do niej prowadzącą. W tej sytuacji występują we współczesnej pedagogice dwa jej nurty: pedagogika społeczna i personalistyczna. Obydwa nurty wiążą się z wartością jaką jest człowieczeństwo, czyli aksjologiczna istota człowieka, z tym, że o ile pedagogikę społeczną interesuje sama idea – jako wartość, o tyle pedagogikę personalistyczną – źródło wartości, którym

⁵ Z. Matulka, *Aksjologiczne założenia dydaktyki w świetle filozofii personalistycznej*, „Kultura i edukacja” 1992, nr 2.

⁶ M. Nowak, *Personalistyczne wychowanie*, Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, t. 4, Wyd. Akademickie „Zak”, Warszawa 2005, s. 353–358; także: *Aksjologiczno-dydaktyczne kontakty ewaluacji w edukacji*, pod red. nauk. Z. Jasińskiego i R. Parzęckiego, Wyd. UAM Poznań, PWSZ Konin, 2017, s. 334.

jest człowiek. Interpretacja tego źródła, jego sensu aksjologicznego i pedagogicznego, staje się osnową całej siatki problemów badawczych pedagogiki personalistycznej. Staje się także podstawą do analizy rozmaitych odniesień tej problematyki, w tym jej powiązań np. z etyką.

Człowieczeństwo to idea, która wyraża aksjologiczną istotę człowieka. Jako idea leży poza nim samym, jest czymś zadaniem, a nie danym jako własność statyczna. Jest bardziej postulatem aniżeli spełnieniem. Jej istotą jest to, że zakłada iż człowiek jest tylko skazanym na ciągłe do niej dążenie, ciągle do niej zbliżanie się, ciągle w drodze ku, jest bytem ciągle przekraczającym zadane granice, bytem transgresyjnym, bytem skazanym na dążenie do wartości, jeżeli chce być człowiekiem.

Żadna z dotychczasowych wypowiedzi nie wyczerpuje istoty pytania, nie przybliżyła nas do pełnej odpowiedzi i zrozumienia istoty człowieczeństwa. Cechy charakteryzujące istotę ludzką przedstawione dotychczas nie wyczerpują ich głównego katalogu. Wydaje się więc, że poza rozumnością, możliwościami intelektualnego poznawania rzeczywistości wymienić należy **miłość** – jako dar z siebie dla drugiej osoby, **wolność**, bycie **podmiotem** praw naturalnych przynależnych człowiekowi: prymat godności i znaczenia nad posiadaniem.

Wiedza o tym, jaka jest istota człowieka i jego człowieczeństwa, czyli jaka jest epistemologiczna i aksjologiczna wartość człowieka, a także jakim jest system uznawanych i wdrażanych przez niego wartości **była i jest, a także dalej będzie, podstawą wiedzy o tym, jak wychowywać człowieka.**

Każdy więc wychowawca i organizator systemu wychowania nie może uwolnić się od refleksji filozoficznej dotyczącej istoty człowieka. Refleksja ta nasycona osiągnięciami nauk współczesnych o człowieku ulega ciągłej rekonstrukcji. Zmienia się struktura i charakter problemów pedagogicznych. Powstają nowe nurty nauk o wychowaniu i zawsze wtedy, gdy wydaje się nam, że już wiemy czym jest to zjawisko towarzyszące ludzkości od zarania jej dziejów, nagle stajemy zdumieni, jak małe dziecko, wobec nowego odkrycia i nowej refleksji. Stajemy wobec konieczności przyznania, że nie byliśmy niestety wystarczająco dojrzały do uchwycenia istoty tych trudnych problemów.

Zakończenie

Personalizm w szczególny sposób eksponuje ujęcie procesu wychowania człowieka, pojętego jako proces rozwoju osobowego. Refleksja teoretyczna w pedagogice personalistycznej widzi jako szczególne zadanie stanowienie

świadomości krytycznej w odniesieniu do pedagogiki i wychowania. Każdy wychowawca powinien podjąć próbę oceny własnego poglądu na sens swojej działalności zawodowej. Powinien wniknąć w to, czy potrafi – sam dla siebie – odpowiedzieć na zasadnicze pytania współczesnej pedagogiki. Jakie z tych odpowiedzi wnioski powinien wyprowadzić dla doskonalenia swoich kompetencji zawodowych?